

Anna D. K u t k i e w i c z, Sandomierskie środowisko historyków Kościoła w latach 1945-1992. Promotor: o. dr hab. Roland Prejs OFMCap, prof. KUL. Recenzenci: ks. dr hab. Michał Piela SDS, (Uniwersytet Wrocławski), ks. prof. dr hab. Jan Walkusz (KUL JP II).

Niemal każda diecezja w Polsce posiada okazałą bądź też ubogą własną historię. W diecezjach tych znajdują się także ludzie zgłębiający tę historię, przybliżający przeszłe dzieje obecnym pokoleniom. Ludzi takich nazywamy historykami, czyli osobami, które w sposób zawodowy, profesjonalnie gromadzą oraz weryfikują wiedzę o przeszłości. Zgłębiają i analizują zjawiska, a także zdarzenia, które miały miejsce w minionych czasach. Następnie przekazują swoją wiedzę, umożliwiając innym poznać źródła, przyczyny i skutki tego, co się kiedyś wydarzyło.

Istotnym jest fakt, że szczególną dyscypliną naukową dotyczącą poznawania przeszłości jest historia Kościoła. Zajmuje się przeszłością i posługuje metodami badawczymi właściwymi historii, bada jednak rzeczywistość nadprzyrodzoną, jaką jest Kościół, dlatego należy do dyscyplin teologicznych, a badacz dziejów Kościoła musi być teologiem. W przeciwnym razie będzie patrzeć na Kościół tylko jako na instytucję lub grupę społeczną i tak będzie interpretować jego dzieje, nie dostrzegając zupełnie nadprzyrodzonego charakteru. Są oczywiście historycy, którzy właśnie w taki sposób postrzegają Kościół, ale ich spojrzenie nie jest pełne. Dlatego ważne są środowiska historyczne patrzące na historię Kościoła przez pryzmat wymiaru nadprzyrodzonego. W naturalny sposób powstają one w wyższych uczelniach teologicznych, zwłaszcza w seminariach duchownych.

W 2006 roku ks. dr Tomasz Moskal opublikował artykuł poświęcony środowisku historyków Kościoła, jakie w XIX i XX wieku powstało i działało w diecezji sandomierskiej, w szczególności w Seminarium Duchownym w Sandomierzu. Artykuł znalazł się w tomie „Kościół w Polsce. Dzieje i kultura”, w którym także inne artykuły mają w tytule określenie „środowisko historyczne” lub podobne. Czy wspomniane sandomierskie środowisko historyczne zakończyło swe istnienie w 1939 roku? Czy istniało nadal, a jeżeli tak, to kto je stanowił, czym się charakteryzowało, jakie miało dokonania, kogo i według jakich kryteriów należy do niego zaliczyć? Powyższe pytania zaowocowały powstaniem niniejszej rozprawy doktorskiej.

Już w tym miejscu trzeba zauważyć, że w okresie międzywojennym przy Seminarium Duchownym w Sandomierzu skupiło się grono nie tylko historyków Kościoła, ale w ogóle teologów, którzy mieli poważne ambicje naukowe. Gdyby nie wybuch II wojny światowej, prawdopodobnie to środowisko stanęłoby w szeregu głównych środowisk teologicznych w Polsce. O ile istnienie i działalność tego środowiska w XIX i XX wieku do 1939 roku jest przedmiotem pewnych opracowań, to badań dotyczących istnienia i działania po 1945 roku nie prowadzono.

Data rozpoczynająca moje badania, czyli 1945 rok, wydaje się zrozumiała, jest to bowiem kres II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej. Kościół w Polsce,

w tym diecezja sandomierska, musiał stanąć przed koniecznością odbudowy struktur i działalności po wojennych zniszczeniach i ograniczeniach. Wkrótce pojawiły się jednak nowe ograniczenia, tym razem płynące ze strony władz komunistycznych. Wyjaśnienia wymaga jednakże termin końcowy pracy, czyli 1992 rok. W wyniku bulli papieża Jana Pawła II *Totus tubus Poloniae Populus* z dnia 25 marca 1992 roku została w Polsce wprowadzona nowa organizacja diecezjalna. Diecezja sandomierska otrzymała wówczas nowe granice, przyjmując część dotychczasowego terytorium diecezji lubelskiej, przemyskiej i tarnowskiej. Z kolei sama oddała część swego obszaru na rzecz diecezji radomskiej. Wraz ze zmianami terytorialnymi nastąpiły przegrupowania księży, z których jedni znaleźli się w nowych diecezjach, inni pozostali w diecezjach dotychczasowych. Wszystko to sprawiło, że grono profesorów seminaryjnych, w tym grono profesorów Seminarium Duchownego w Sandomierzu, uległo rozbiciu. Sandomierskie środowisko historyków Kościoła – jeśli takie istniało – również uległo podziałowi.

Należy także wyjaśnić, że pod pojęciem „sandomierskie środowisko” będziemy klasyfikowali księży, którzy kanonicznie przynależeli do diecezji sandomierskiej lub przynajmniej w niej sprawowali posługę kapłańską, lecz nie musieli zamieszkiwać w Sandomierzu. Warunkiem było rzeczywiste uprawianie historii Kościoła, a więc nie tylko i nie przede wszystkim nauczanie jej w seminarium duchownym, ale też prowadzenie badań i publikowanie ich rezultatów na łamach czasopism naukowych lub w postaci samoistnych publikacji.

Aby wytypować konkretne osoby do moich badań posłużyłam się *Słownikiem polskich teologów katolickich*, który jednakże zamieszcza tylko biogramy teologów zmarłych. Problem powstawał wtedy, kiedy należało ustalić wkład w badania historyczne osób jeszcze żyjących. W takich sytuacjach musiałam zwracać się bezpośrednio do nich i prosić o stosowne informacje lub przynajmniej wskazówki co do dalszych poszukiwań.

Należy także wspomnieć, że w badanym przeze mnie okresie w Sandomierzu ukazywały się dwa czasopisma kościelne: „Kronika Diecezji Sandomierskiej” i „Studia Sandomierskie”. Celem ustalenia drukowanego dorobku księży historyków, należących do środowiska sandomierskiego, oba czasopisma poddano kwerendzie pod kątem zamieszczonych w nich publikacji z zakresu historii Kościoła.

Materiały, pozyskane ze *Słownika polskich teologów katolickich*, z „Kroniki Diecezji Sandomierskiej” i ze „Studiów Sandomierskich”, pozwoliły na wytypowanie księży, którzy w diecezji sandomierskiej uprawiali badania w zakresie historii Kościoła, ustalenie ich danych biograficznych oraz na zestawienie ich bibliografii podmiotowej. Rozszerzyło to kwerendę naukową na inne czasopisma, m.in. na „Naszą Przeszość”, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” czy „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”. Ponadto niektórzy z opisywanych księży nadal prowadzą badania naukowe i publikują ich wyniki, ale zgodnie z założeniem tematu dysertacji brane były pod uwagę tylko prace wydane w latach 1945-1992. Wyjątek stanowiły jedynie publikacje późniejsze, które wzięto pod uwagę jeśli napisane zostały w interesującym nas okresie, a po 1992 roku zostały wydrukowane. Z kolei w odniesieniu do księży Aleksandra Bastrzykowskiego i Andrzeja Wyrzykowskiego uwzględniono ich

publikacje sprzed 1945 roku, by pokazać kontynuację prowadzonych przez nich badań naukowych po II wojnie światowej.

Celem rozszerzenia i pogłębienia informacji o badanych osobach sięgnęłam także do zasobów archiwalnych. Przeprowadziłam badania w Archiwum Diecezjalnym w Sandomierzu i w Archiwum Diecezjalnym w Radomiu. Warto przy tym pokreślić, że w Archiwum Diecezjalnym w Sandomierzu nie odnalazłam natomiast takich materiałów, jak konspekty wykładów seminaryjnych, skrypty wykładowe, plany zajęć dydaktycznych itp. Prawdopodobnie materiały te nie zostały jeszcze odprowadzone do Archiwum, albo są dopiero w trakcie porządkowania. Z kolei Archiwum Diecezjalne w Radomiu znajduje się dopiero na etapie powstawania. Materiały archiwalne przynależą do kancelarii Kurii Diecezjalnej w Radomiu i służą do bieżącego urzędowania, są rozproszone po różnych teczkach i segregatorach, dlatego wykorzystywanie ich do badań naukowych było niezwykle utrudnione.

Ogólnie należy stwierdzić, że do sandomierskiego środowiska historyków Kościoła trzeba zaliczyć łącznie 14 kapłanów, w tym 6 historyków właściwych, 4 prawników zajmujących się historią Kościoła, jednego historyka sztuki i 3 reprezentujących inne specjalności naukowe (w tym 2 specjalistów w zakresie muzykologii kościelnej).

W rozprawie wykorzystywałam dwie metody: analityczną i bezpośredniego ustalania faktów. Pierwszą zastosowano do zbadania treści publikacji księży zaliczonych do sandomierskiego środowiska historyków Kościoła. Ich artykuły i książki opisałam bibliograficznie, pogrupowałam tematycznie, a następnie omówiłam treść i zwróciłam uwagę na to, co wniosły do stanu wiedzy. Drugą metodą badawczą wykorzystałam w napisaniu biogramów księży, scharakteryzowaniu ich formacji intelektualnej i środowisk naukowych, w których ją uzyskali, a także w określeniu miejsc ich służby w Kościele i wypełniania zadań.

Praca składa się z czterech uszeregowanych tematycznie rozdziałów. Rozdział pierwszy zawiera biografię duchownych środowiska sandomierskiego, którzy zajmowali się historią Kościoła i którzy publikowali wyniki swoich badań. Należy podkreślić, iż nie wszyscy oni posiadali stosowne studia w tym zakresie. Stąd też rozdział ten dokonuje podziału kapłanów na prawników, historyków sztuki a także historyków właściwych, a więc księży posiadających wykształcenie wyższe w dziedzinie historii Kościoła lub zajmujących się historią Kościoła bez przygotowania specjalistycznego. Rozdział drugi przedstawia uczelnie, w których studiowali opisywani historycy Kościoła. Znalazły się wśród nich 3 placówki: Akademia Duchowna w Petersburgu, Uniwersytet Warszawski oraz Katolicki Uniwersytet Lubelski, w którym wzięto pod uwagę Wydział Prawa Kanonicznego, w ramach Wydziału Teologicznego Instytut Historii Kościoła i kierunek muzykologii, który w badanym przez nas okresie (w tym wypadku lata 1956-1969, czyli czas studiów ks. Jana Chwałka) jeszcze nie stanowił instytutu. Rozdział trzeci skupia się na przedstawieniu miejsc działalności księży z sandomierskiego środowiska historyków Kościoła. Było to przede wszystkim Seminarium Duchowne w Sandomierzu, następnie Katolicki Uniwersytet Lubelski, dalej kuria diecezjalna i jej agendy, wreszcie parafie. Czwarty rozdział stanowi prezentację zainteresowań badawczych oraz dokonań naukowych opisywanych księży. Ważnym dopełnieniem całości jest bibliografia podmiotowa badanych przez nas księży, która w tym wypadku nie jest jedynie zwykłą dokumen-

tacją wykorzystanych źródeł, ale stanowi integralną część pracy, ukazującą wachlarz naukowych zainteresowań sandomierskich historyków Kościoła.

Przeprowadzone przeze mnie badania ukazały, że sandomierskie środowisko historyków Kościoła nie jest strukturą w znaczeniu sformalizowanym. Stanowią je przede wszystkim wykładowcy Seminarium Duchownego w Sandomierzu oraz pochodzący z diecezji sandomierskiej wykładowcy Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, ale także duszpasterze parafialni, którzy badaniami historycznymi zajmowali się z racji skierowania przez biskupa na odpowiednie studia, albo z autentycznej pasji. Niniejsza publikacja dowodzi też, że nie jest konieczne specjalistyczne wykształcenie do tego, by w sposób profesjonalny i rzetelny zajmować się historią, jeśli zaangażowanie i gotowość dzielenia się ze społeczeństwem ustaleniami badawczymi co do przeszłości są traktowane jako rodzaj służby Bogu i Kościołowi.

Przeprowadzone badania pozwoliły ustalić, iż materiały oraz publikacje dotyczące sandomierskiego środowiska historyków Kościoła są w znacznej mierze rozdrobnione. Liczne artykuły znajdują się w archiwach diecezjalnych oraz bibliotekach, brak jest natomiast woluminów ukazujących całościowy dorobek tego kręgu osób. Niezwykle trudno było dotrzeć także do publikacji ukazujących opis seminariów naukowych, czy też charakterystykę wypromowanych prac doktorskich bądź dyplomowych analizowanych postaci. Nie dotarłam także do materiałów ukazujących naukową aktywność sandomierskiego środowiska historyków Kościoła, takich jak np. udział w seminariach, sympozjach czy też zjazdach naukowych. Liczne artykuły poświęcone badanej społeczności koncentrują się głównie na ich danych biograficznych.

Ponadto należy podkreślić, iż opracowanie to nie wyczerpuje w sposób pełny charakterystyki sandomierskiego środowiska historyków Kościoła, ponieważ uwagę swą skupia głównie na latach 1945-1992. Zachodzi zatem potrzeba przeprowadzenia dalszych badań uwzględniających analizę dorobku historiograficznego przypadającego na czasy XXI wieku. Może to być na tyle istotne, że Kościół stoi obecnie przed licznymi wyzwaniami. Musi się mierzyć z laicyzacją społeczeństwa, kwestiami etycznymi związanymi z najnowszym dorobkiem naukowym w dziedzinie medycyny, jak również z problemami wewnątrz samych instytucji kościelnych. Postulaty oraz komentarze sandomierskiego środowiska historyków Kościoła, związane z powyższymi zagadnieniami, zapewne wniosą istotny wkład oraz jasne przesłanie dotyczące ustosunkowania się księży do najnowszych wydarzeń, w których oni uczestniczą.

Treść pracy:

I. Ludzie. 1. Historycy właściwi. 2. Prawnicy. 3. Historycy sztuki. 4. Inni.
II. Formacja historyczna. 1. Akademia Duchowna w Petersburgu. 2. Uniwersytet Warszawski – Akademia Teologii Katolickiej. 3. Katolicki Uniwersytet Lubelski: a) Wydział Prawa Kanonicznego, b) Wydział Teologiczny – Instytut Historii Kościoła, c) Wydział Teologiczny – Muzykologia Kościelna. **III. Miejsca działalności.** 1. Seminarium duchowne. 2. Katolicki Uniwersytet Lubelski. 3. Kuria diecezjalna i jej agendy. 4 Parafie. **IV. Zainteresowania naukowe i dokonania.** 1. Dzieje Kościoła polskiego i diecezji sandomierskiej.

Anna D. Kutkiewicz